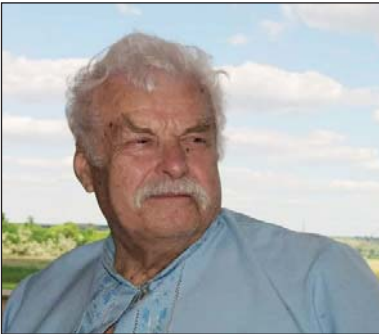

В ОБОРОНІ УКРАЇНСЬКОГО СЛОВА

до 100-річчя від дня народження Святослава Караванського

Святе слово — рідна мати;
 Єсть іще святиня,
 Вища, Богові миліша —
 Рідная Вкраїна.
П.Куліш

Олекса Різників
 поет, прозаїк, публіцист,
 мовознавець,
 м. Київ

Василь Шендеровський
 доктор фіз.-мат. наук,
 професор,
 дійсний член НТШ
 пров. наук. співроб.
 Інституту фізики НАН України,
 м. Київ

Якого тяжкого лиха зазнала українська мова за останні півтора століття, окреслити коротко неможливо. Найбільших успіхів у нищенні нашої мови досягли московсько-сталінські окупанти України. Російська й большевицька імперії послідовно і обґрунтовано доказували тезу про ворожість всього українського, яке необхідно знищити. Тож українська мова стала об'єктом поступового зросійщення й нищення. Прикриваючись для видимості ідеологічною ширмою, ніби українці та й інші народи в Радянському Союзі вільно розвивають свої культури і мови, окупанти насправді знищували українську та інші мови найпідступнішими методами. Ці методи починалися із заміни знавців української мови спеціально «навченими» у державних освітніх закладах, де викладали спотворену і пристосовану до мови окупантів бутафорну українську, і продовжувалися прямим фізичним їхнім знищенням. І всю потугу імперську було скеровано на мету, яка одна тільки могла спинити опір нормальній людській натурі політиці, скерованій на витворення маси, а не народу, населення, а не людності, зрештою, на створення так званої «радянської людини».

Найбільш влучно з цього приводу висловився історик української літератури німецького походження **Юрій Шевельов (Шнайдер)**. Він писав: «Урядове втручання взагалі, а в даному разі з боку уряду, опанованого росіянами, – у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до того не вдавалися, як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживання української мови прилюдно, цілковито або частково, накидали державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар'єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих «класичних» методів радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забирає певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні і орфоепічні правила, а натомість пропонує інші, ближчі до російських або живцем перенесені з російської мови...»

Наслідки? Кремлівським недоумкам нічого не вдалося створити, але нашій мові вони завдали серйозної шкоди. І цього, на жаль, не бачать і не усвідомлюють деякі сучасні літератори та літературознавці, мовознавці та науковці, не кажучи вже про так звану «еліту нації». Більшість з них живуть ілюзіями, дбаючи про свої гаразди – бізнес, посади, премії, гонорари, а доля мови – тобто доля народу – їм не в голові. Бо як можна зрозуміти таку ситуацію, коли мова торгівлі, друкованих і електронних засобів інформації (саме тих, що «масові»), книжок, дитячих садочків, шкіл та вишів, пошти, телеграфу, телефону й транспорту (крім метрополітену), спортсменів, військовиків і парламенту часто є російською або спотвореною (суржиком)?

Ось ще декілька висловів великих українців про мову. Мовознавець **Святослав Караванський**: «Без свого слова не буде своєї культури і нічого свого». Педагог **Кость Ушинський**: «Раби – це нація, яка не має слова» (Чи не на виховання саме такої нації скеровано зусилля деяких офіційних філологів?). Письменник **Олесь Гончар**: «...мова – моральне здоров'я нації». Про яке здоров'я та мораль може йтися, коли духовні нащадки імперських комендантів «ісконно руських дальневосточних городів» готові на все, аби залишити мову рідного народу у пастці чужинецького правопису.

Але попри таке багатовікове нищення української мови були і є українці, які впродовж всього життя боронили рідну мову і слугували прикладом для прийдешніх поколінь. До числа таких подвижників належав видатний мовознавець, борець за незалежну Україну **Святослав Караванський**, людина, яку майже 31 рік тримали в таборах ГУЛагу, проте яка залишилася незламною.

Портрет С. Караванського, виконаний В. Дужинським у таборі (1950-ті роки)

Так сталося, що нам пощастило спілкуватися з цією людиною впродовж тривалого часу. Один з авторів (**Василь Шендеровський**), працюючи з колегою **Володимиром Козирським** над складанням словників з природничих наук, потрапив у поле зору Святослава Караванського (хоча він на той час уже перебував за межами України). Певно, його зацікавленість була обумовлена тим, що ми намагалися укладати словники зі збереженням напрацьованої за часів становлення Української академії наук бази та ще й використовували правопис 1929-го року. Святослав Караванський тоді працював над укладанням словника рим української мови і заохочував нас до вирішення питання про його видання в Україні. До останніх днів його життя ми активно спілкувалися з ним електронною поштою та телефоном. А нині лише дякуємо долі, що мали можливість знати цього видатного українця, незламного борця за Україну.

Народився Святослав Караванський 24 грудня 1920 року в Одесі, в українській родині. Його батько **Йосип Григорович** закінчив Київський політехнічний інститут, любив рідне слово і рідну пісню. Як згадував згодом Святослав, «співочий грім батька і досі лунає в моїх вухах». Батьки переїхали з Києва до Одеси після справи Спілки визволення України та двох арештів. Його сестра та брат народилися вже в Києві. Батько якийсь час працював на різних посадах нової української влади в часи «золотого десятиріччя». Мати, **Пелагея Юхимівна**, походила з козацького роду. В м. Козелець Чернігівської губернії закінчила 4 класи церковнопарафіяльної школи. Запізналися батьки у Києві. Дід Григорій (по батьковій лінії) був до революції дяком, тож сина Йосипа послав навчатися до Київської семінарії, але хлопця захопила техніка, і він по-тай покинув семінарію і подався до політехніки. Щоправда, це не минулося хлопцеві: батько перестав йому допомагати. Цю місію прийняла на себе мати і хлопець успішно закінчив навчання..

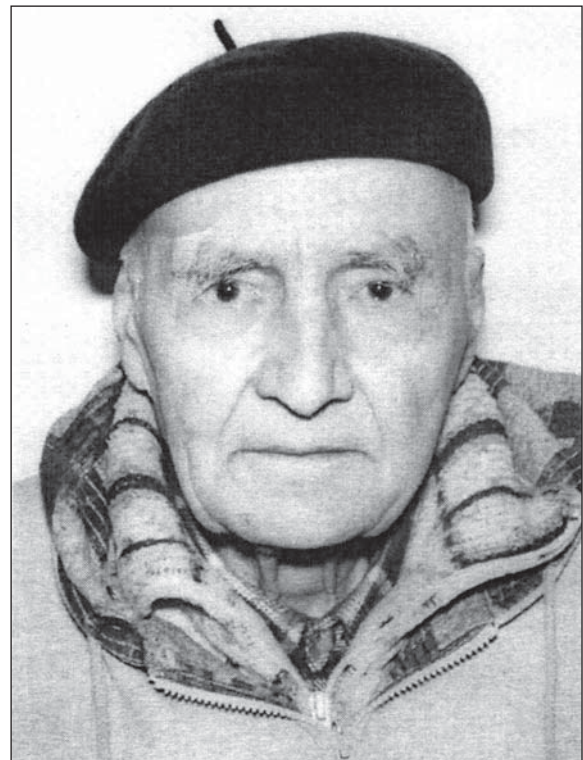
«Батьки мої спілкувалися українською, і згодом, уже в 20-ті роки, батько не раз говорив до мами українською», – згадував Святослав, але все ж вважав рідною мовою росій-

ську. «Проживали батьки в комунальній квартирі: шість родин на одну кухню, один на всіх туалет... Звичайно, за таких умов всіляке траплялося, і нерідко на нашу адресу можна було чути епітет “петлюрівці”...»

Школу Святослав закінчив 1938 року. Навчання у школі велося російською мовою, української мови як окремого предмета не було, діти українських батьків спілкувалися між собою російською. Святослав часто ходив на Привіз, щоб слухати живу українську мову, а потім... і сам заговорив українською, про що свідчить запис у його щоденнику.

Після закінчення школи юнак пішов батьковою дорогою (батько для сина був ідеалом) – вступив до індустріального інституту, крім того, від 1939 року навчався на заочному відділі інституту чужоземних мов. Хлопець ще в шкільні роки почав писати вірші й оповідання. Навчаючись в інституті, Караванський робить перші спроби перекладу, мріє стати літератором. 1940 року Святослав залишає інститут і добровільно йде до війська, щоб відслужити і вступити на філологічний факультет університету. У липні 1941 року військова частина, в якій він служив, потрапила в оточення німецькими військами у Західній Білорусі.

Уникнувши полону, Караванський повертається на початку 1942 року до Одеси, вступає на літературний факультет університету, де зближується з гуртком української молоді, організовує українську друкарню «Основа», прибуток від роботи якої віддавав українському театру. Його починає переслідувати румунська поліція, а з приходом «визволителів» з'ясувалося, що його дії трактуються карним кодексом як «буржуазний націоналізм». 1945 року військовою трибуналом Одеського військового округу засудив Караванського до 25-ти років позбавлення волі. Відбував покарання в радянських концтаборах – будував залізницю, добував золото на Колимі, рубав ліс коло Магадану, будував магістраль Тайшет–Лена, шив одяг у Мордовії. Після смерті Сталіна умови в таборах трохи пом'якшали –

Святослав Караванський

він почав займатися літературою, а 1954 року почав роботу над «Словником рим української мови» – фундаментальною працею всього життя. Згодом умови пом'якшилися, і найвищий термін перебування в тюрмі вимірювався не 25-ма роками, а 15-ма. Це дало можливість Караванському отримати звільнення за указом про амністію.

Ніна Строката (1960-ті роки)

Тож він приїздить до Одеси. Тут його чекала **Ніна Антонівна Строката**, знайома Караванського ще з часів окупації, коли вона навчалася у медичному інституті. Тепер вона була медичним працівником, мала власну квартиру. Вони одружуються, і він отримує прописку в Одесі, працює на різних роботах.

Надзвичайно важкою, але цікавою і світлою була доля двох Правдолюбців і Страстотерпців часу нашого – Ніни Антонівни Строкатої та її чоловіка Святослава Йосиповича Караванського.

Обоє народилися в Одесі, в родинях інтелігентів, обоє в юності перейнялися і загорілися любов'ю і пієтетом до України і – як наслідок – успадкували долю своїх попередників у цій любові: **Івана Липи, Юрія Липи, акад. Михайла Слабченка, Тараса Слабченка, Андрія Ніковського, Івана Луценка, Сергія Шелухина.**

Імперія зла і кривди, виконуючи свою диявольську місію експансії на всі навколишні землі, винищувала всіх, хто ставав супроти неї, хто відстоював незалежність і свободу свого народу.

Так само вона чинила і з цими двома сміливцями.

1962 року 42-річний Святослав Караванський вступає до Одеського університету на філологічний факультет (заочна форма навчання). Він інтенсивно працює на літературній ниві: завершує роботу над «Словником рим

української мови», пише поезії, фейлетони, гуморески, перекладає з англійської роман **Шарлотти Бронте** «Джейн Ейр», здійснює 12 перекладів поезій **Байрона**, перекладає також поезії **Шеллі, Кіплінга**, сонети **Шекспіра**. Водночас разом із довіреними друзями (**Олексою Різниківим** та багатьма іншими) починає збирати українські книжки для Кубані – адже тамтешні мешканці прагнули їх читати, бо ведуть свій рід від козаків-запорожців – їм потрібно знати свою, українську мову. Це був чудовий спосіб агітації за українську мову.

Святослав Караванський вважав, що «першим поверхом» української культури є затвердження справдішнього українського правопису, видання десятків словників: правописних, синонімічних, орфоепічних, термінологічних, перекладних. Тільки після цього можна будувати «вищі поверхи». За чотири роки вчений надрукував у журналах понад 200 етюдів з біографії слів, 7 фундаментальних розвідок про мовну культуру, підготував книжку «Біографії слів».

Надійшли тяжкі для Караванського 1960-ті роки. Він пише листа до українського генерального прокурора УРСР **Глуха** з проханням притягнути до кримінальної відповідальності міністра вищої та середньої освіти **Даденкова** за зволікання з відновленням ленінської політики українізації, потоптаної **Сталіним** у 1932–1933 роках. 1965 року Караванський адресує такі ж листи першому секретареві ЦК Польської об'єднаної робітничої партії **Гомулці** та першому секретареві ЦК Компартії Чехословаччини **Новотному**. Результатом стало те, що 13 листопада 1965 року, в Аркадії, Караванського було знову заарештовано. Генеральний прокурор **Руденко** висловився так: «... *Поскольку не стал на путь исправления – забрать досрочно срок 25 лет*».

Проте Караванський не перестає боротися – вже у тюрмі він пише викривальну статтю про розстріл польських офіцерів у Катині. Співкамерники, які виявилися свідками тієї трагічної події, розповіли йому, що стріляли не фашисти, а радянські солдати за наказом Кремля. Листа з цією статтею перехопили, тож його 1969 року просто у тюрмі засудили до 10-ти років ув'язнення в таборі сурового режиму. 1971 року «за антирадянську агітацію» засудили і Ніну Строкату. Саме тоді, коли їх везли у столипінських вагонах (Ніну – в Барашево, Святослава – в Сосновку) і сталася неймовірна зустріч Святослава і Ніни:

Святославе?! Не вже?! Чи мариться це твій голос? Живий... отут?! Ніно?! Ти?! – в ґрати білими пальцями і чоло об холодний прут...

О. Різників, поема «Промінь з Одеси»

Ніна Строката відбула 4 роки мордовських таборів. Після звільнення її не пустили в Україну, вона мешкала в Тарусі (150 км від Москви) до 1979 року, коли, нарешті, після 31-го року неволі звільнили та відправили до Таруси Святослава Караванського. Згодом, 1979 року, їх обох депортували, позбавивши громадянства і не давши дозволу відвідати Україну, аби попрощатися з могилами батьків. Їхній шлях прослався на Москву–Відень–Вашингтон. Рідний брат Караванського **Ігор** зрікся свого брата Святослава, що свідчить про страшну атмосферу, яка панувала тоді в радянському суспільстві.

У США Караванські поселилися в Дейтоні, працювали на українському радіо, у газеті «Шлях перемоги». Дружина Караванського Ніна Строката впродовж майже 20-ти років вела титанічну роботу задля визволення України.

Ніна Антонівна була однією з перших засновників Української Гельсінської групи 1976 р., співавтором багатьох документів групи, закордонним її представником, почесним членом Об'єднання Українських Православних Сестрицтв, вела в журналі «Віра» «Сторінку Ніни Строкатої», до кінця днів своїх, незважаючи на хвороби, захищала права українців у всьому світі.

2 серпня 1998 року вона померла, а Святослав Караванський продовжив далі оборону Слова. Він став видатним науковцем, видав десятки унікальних книг з мовознавства. Це неоціненний скарб і керівництво до дії багатьом поколінням українців.

Ось перелік лише кількох фундаментальних словників та праць визначного мовознавця: «Російсько-український словник складної лексики», який містить близько 40 тисяч перекладів російських слів, граматичних форм та ідіом; «Словник рим української мови»; «Практичний словник синонімів української мови», в якому близько 20 тисяч синонімічних рядів (вийшов у п'яти виданнях); мовознавчі праці «До зір крізь терня, або Хочу бути редактором»; «Секрети української мови» – популярна розповідь про самотні риси української мови; а також його проза, поезія, переклади, гумор і публіцистика у виданнях «Книга-журнал одного автора», а ще книга «Звідки пішла єсть московська мова або шила в мішку не сховаєш» (про походження мов).

І остання книжка Святослава Караванського, видання якої відбулося вже після його відходу у кращі світи у віці майже 96 років (не дожив до цієї дати лише сім днів). Книжка має назву «Ідіотизми сталінської ярижки у державній мові України», вона стосується стану української мови після лінгвоцидних експериментів Москви. Зазначимо, що більшість книжок Святослава Караванського видавалося львівським видавництвом «БАК», керівником якого є **Орест Косак**.

Вранці 17 грудня 2016 року у Балтиморі (США) серце Святослава Караванського – Оборонця Слова – зупинилося. Поховали Караванського на цвинтарі у Баунд-Бруку. *«Його смерть сколихнула всіх чесних українців, – написав у своїй статті його однокурсник, політичний в'язень, дисидент Олекса Різників про свого побратима. – Нарешті багато хто зрозумів, ким був цей твердий, непоступливий, непереможений імперією чоловік, як він любив Україну, скільки зумів дати їй, не вимагаючи від неї нічого. І в тім, що вона встає з колін, є і його величезна заслуга. Берімо приклад з таких Героїв України! І вічно ми будемо з нею...»*

24 січня 2017 року у столиці України відбувся вечір пам'яті видатного Українця Святослава Караванського, на якому спогадами й роздумами про нього ділилися відомі соратники-друзі, письменники, науковці та видавці.

Пам'ятаймо й ми цього славетного Українця, який віддав усе своє життя (майже столітне!) боротьбі за найважливіше для народу – його мову.

Бо ж

...кинути слово, щоб бомбою стало,

Кинути слово, щоб мури трясло,

Кинути слово, щоб всіх хвилювало,

Кинути слово – моє ремесло. ■

С. Караванський, траса Тайшет–Лена 1956 р.

**Вечір-спомин «Караван іде»,
присвячений пам'яті Святослава Караванського.
Київ, 24 січня 2017 року**

Титули книг С. Караванського

Література

1. Різників О. Караванський лишається з нами. Літературна Україна. № 3 (5684). 2017 р. 19 січ.
2. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я». К.: Видавн. центр «Академія», 2001. 238 с.
3. Черкаська Г. Караванський Святослав. UA History. Режим доступу: <http://uahistory.com/topics/famous-people/3428>.
4. Шендеровський В. Нехай не гасне світ науки. У 4 т. Київ: ВД «Простір», 2017. Т. 4. С. 74–80.